
Els recintes emmurallats de la vila medieval de Roses

Per ANNA Ma. PUIG GRIESSENBERGER
MARCEL PUJOL I HAMELINK
GEMMA VIEYRA I BOSCH
CARME CARRASCAL I PARDO*

(*arqueòloga responsable de l'aixecament planimètric)

El present article recull els resultats entorn a les muralles de la vila medieval de Roses proporcionats per les darreres campanyes d'excavació realitzades a l'interior de la Ciutadella de Roses. Aquests treballs, subvencionats pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya –Direcció General del Patrimoni Cultural–, la Diputació de Girona i el mateix Ajuntament de Roses, reprenen la investigació arqueològica del jaciment que portava uns anys aturada. Les recents actuacions responen a un projecte global d'estudi i recuperació del conjunt arqueològic-monumental del recinte de la Ciutadella de Roses, coordinat pel *Pla Directori de la Ciutadella de Roses*, redactat per l'arqueòloga Aurora Martín i l'arquitecte Ramon Castells, i aprovat per la Comissió territorial de Girona del Patrimoni Cultural de la Generalitat.

Copsades, ja des d'inicis d'aquest segle, les possibilitats arqueològiques del recinte de la Ciutadella, hom havia posat al descobert, fins al moment, les restes clàssiques ja conegudes. És ben sabut i publicat l'important complex històric que encerclen les muralles d'aquesta fortalesa militar renaixentista, on es dona una successió d'hàbitat documentat des de la fi del segle VI aC fins pràcticament l'actualitat, característica que ha fet que el jaciment de la Ciutadella sigui considerat com un dels conjunts arqueològics més importants del país (AAVV, Catalunya Romànica, IX, 1989, p. 776). D'entre les restes cal destacar l'establiment grec que, malgrat que les fonts clàssiques el fan recular a abans d'inicis del segle VIII aC, no s'ha pogut demostrar amb anterioritat a la fi del segle VI aC, amb un període important entre els segles IV-III aC, del que es coneix l'anomenat barri hel·lenístic. Cal esmentar, també, les restes d'un edifici termal romà, datat al segle II dC i el recentment publicat *edifici A* (NIETO, 1993), que funciona plenament al llarg del segle V dC. Aquesta construcció se situa en un moment històric important per a la ciutat de *Rhode*, període documentat també per altres destacables elements com són, resumidament, les estructures localitzades al subsol del temple romànic de Santa Maria de Roses, relacionades amb una probable *cel·la memoriae* paleocristiana, a més de l'àmplia necròpolis que s'estén al seu entorn, junt amb la possibilitat de l'existència en aquests segles d'un bisbat antic. Un conjunt d'evidències que ens mostren una certa activitat en època baix-imperial i tardo-romana.

LES INTERVENCIIONS ARQUEOLÒGIQUES A LA CIUTADELLA FINS A L'ACTUALITAT

La primera intervenció arqueològica que es va realitzar al recinte de la Ciutadella de Roses fou a l'any 1916, de la mà del professor d'arqueologia de la Universitat de Barcelona, Pere Bosch-Gimpera. Aquesta excavació i la següent, a l'any 1917, per part de Joaquim Folch i Torres, de la *Junta de Museus*, buscaven una confirmació arqueològica de la fundació ròdia d'inicis del segle VIII aC en aquest lloc (BOSCH-GIMPERA, 1921, ps. 62-63). Els resultats no foren els esperats, i els treballs no es reprengueren fins als anys 1934-1936, amb Francesc Cufí, realitzant diversos sondeigs, amb troballes prou interessants. La Guerra Civil espanyola va aturar de nou aquest interès arqueològic per l'antiga Rhode, i només es varen realitzar alguns altres sondeigs a l'any 1938 per part de Francesc Cufí i Francesc Riuró (RIURÓ & CUFÍ, 1961, ps. 203-204). No serà fins ben entrats els anys quaranta quan la *Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona*, dirigida per Lluís Pericot, tornarà a endegar els treballs. Des de 1945 fins a 1947 es realitzaren noves campanyes, les quals formaven part del *Plan Nacional de Excavaciones*, subvencionades per l'Estat, la Diputació Provincial i el Govern Civil. El lloc escollit fou el puig de l'església de Santa Maria, cap a l'extrem nord-occidental del recinte, on ja Riuró i Cufí havien realitzat antigues cales, així com altres llocs de l'actual terme de Roses i de la mateixa Ciutadella, i hi intervingueren Miquel Oliva, Francesc Riuró i Pere de Palol (PERICOT & OLIVA, 1946, ps. 294-297; PERICOT et al., 1952, ps. 134-145). És en aquestes campanyes quan començarà a posar-se de manifest la importància del jaciment romà i tardo-romà. L'any 1958, Francesc Riuró, aleshores delegat local del *Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas*, tornarà a excavar a la Ciutadella, any des del qual hom pot dir que, malgrat algunes interrupcions, els treballs arqueològics no s'han aturat.

Malgrat que el valor arqueològic de la Ciutadella s'havia posat de manifest durant les esmentades campanyes, als anys seixanta el monument i els jaciments que es troben al seu interior, passaren per uns moments difícils. L'exèrcit, fins aleshores propietari de la Ciutadella, va cedir els seus drets a l'Ajuntament de Roses, amb la condició que enderroqués la construcció militar. L'Ajuntament va passar la propietat a una societat privada, la qual va decidir d'urbanitzar el solar, tot començant a destruir les muralles renaixentistes. Aquests fets lamentables portaren a emprendre un seguit de gestions, en les que hi va prendre molt d'interès Miquel Oliva, fins que es varen arribar a aturar els treballs d'enrunament. El 23 de febrer de 1961, la Ciutadella de Roses va ser declarada Conjunt Històrico-Artístic de caràcter nacional. En aquest moment, es varen portar a terme diverses intervencions arqueològiques en els llocs on les màquines excavadores havien malmès el conjunt i havien deixat a la vista algunes restes arquitectòniques (RIURÓ, 1985, ps. 197-212). Joan Maluquer de Motes, des de l'Institut d'Arqueologia i Prehistòria de la Universitat de Barcelona, es va centrar en la zona del barri hel·lenístic. Al mateix temps, Miquel Oliva, des del Servei Tècnic

d'Investigacions Arqueològiques de Girona, excavava la zona de l'edifici romà, situada més al sud del barri hel·lenístic (OLIVA, 1964a, ps. 162-164; OLIVA, 1964b, ps. 62-66; OLIVA, 1965, ps. 67-78).

En els darrers anys, una nova empena en els treballs es va portar a terme per membres del Servei d'Investigacions Arqueològiques de la Diputació de Girona. Aurora Martín va continuar en la zona de l'anomenat barri hel·lenístic, des de l'any 1975 fins al 1984, i F. Xavier Nieto i Josep Ma. Nolla dirigiren conjuntament, des de l'any 1976 fins al 1981, les campanyes a la, en aquells moments anomenada, vil·la baix-imperial de salaons. Des d'aquest any fins al 1987, la direcció ha anat a càrrec només de F. Xavier Nieto (MARTÍN, NIETO & NOLLA, 1979; NOLLA & NIETO, 1980, ps. 267-274; NOLLA & NIETO, 1982, ps. 187-200; NOLLA, 1982, ps. 430-450; NIETO, 1993). A partir d'aquí, han transcorregut sis anys sense que es fes cap intervenció arqueològica a la Ciutadella, deixant el jaciment abandonat fins a la redacció del *Pla Directori de la Ciutadella de Roses*.

LA INVESTIGACIÓ ENTORN A LA VILA MEDIEVAL

Malgrat el seguit de campanyes realitzades a l'interior de la Ciutadella des d'inicis d'aquest segle, encara no s'havia fet atenció a l'interessant conjunt medieval que encerclen aquestes muralles. Les restes del monestir de Santa Maria, d'alguns dels murs de les cases que s'havien construït al seu recés i el propi recinte fortificat de la vila, mostraven les traces d'una població prou important, frenada, en la seva evolució, per la construcció, en el mateix solar, de la fortalesa militar a mitjans del segle XVI. No serà fins a l'actual pla d'intervencions a la Ciutadella, que s'iniciarà un projecte de recuperació del jaciment medieval, amb la pretensió de posar al descobert la trama urbana de la vila i les seves muralles. En suma, el que han fet aquestes darreres campanyes ha estat, bàsicament, incidir en el valor del conjunt arqueològic que es troba a l'interior de la Ciutadella i en la riquesa històrica que s'amaga en el seu subsol, demostrant a més que les restes de l'època grega i romana s'estenen per tota la superfície del clos renaixentista i que, per tant, no s'han exhaurit tampoc les possibilitats de coneixement sobre la Roses clàssica.

Una particularitat fa també que el jaciment medieval de Roses tingui un caràcter excepcional. De fet, i es pot dir que gràcies a la construcció de la Ciutadella, la població va quedar tancada a l'interior d'aquesta fortalesa sense poder créixer, de manera que, limitada per l'ús militar del conjunt, no va arribar a patir l'evolució que moltes altres poblacions medievals empordaneses han sofert fins a l'actualitat. El solar medieval de Roses hagué d'abandonar-se paulatinament i traslladar-se fora de la moderna fortificació, a la zona de l'actual poble (PALOU, 1994, p. 2). Només els ocupants militars de la plaça seguien habitant en el seu interior, essent els únics que pogueren alterar el nucli antic de la vila. Situació molt diferent a la viscuda a altres viles properes, com ara Peralada, Castelló d'Empúries o Figueres, on l'evolució urbana fa més complicat de descobrir traces de l'urbanisme medieval.

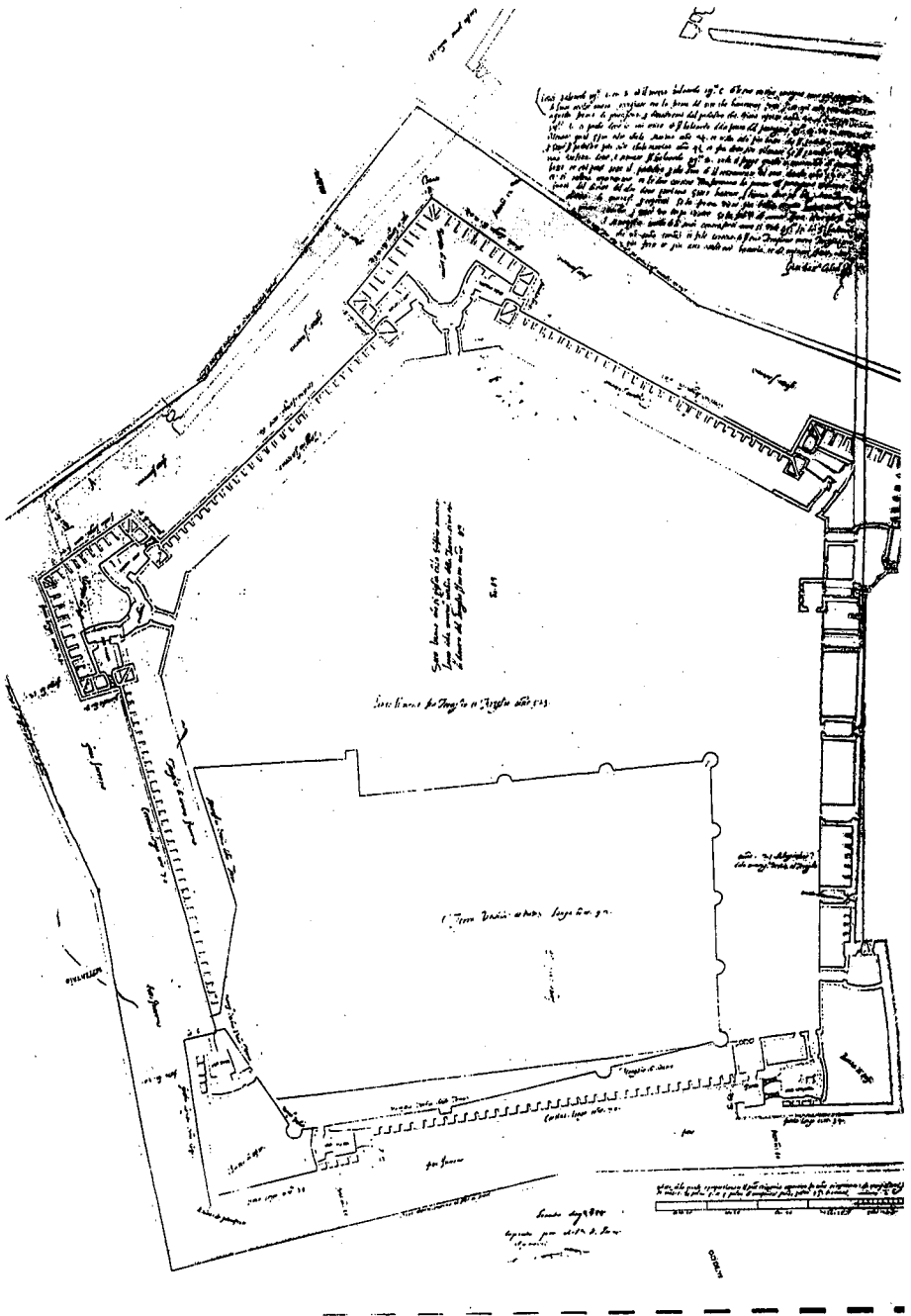
L'interès de la investigació arqueològica a la zona d'aquesta vila ha estat doble des de l'inici de les darreres intervencions. En primer lloc, calia determinar si quedaven restes d'estructures urbanes de la població medieval, que ocupava, concretament, la meitat de ponent de l'espai que encerclen les muralles de la Ciutadella, a l'oest de l'ampli pati d'armes. De tota aquesta superfície, la que es presentava com a més òptima per a iniciar els treballs, era el sector nord-occidental del recinte medieval, lloc que es trobava deslliurat de construccions militars modernes, pel fet d'haver-se destinat a hortes i jardins des de la fi del segle XVII. En resum, era aparentment la menys afectada pels successius moviments de terres i posteriors remodelacions urbanes.

En segon terme, també es va dirigir l'atenció vers la recuperació del perímetre de la muralla baix-medieval de la vila de Roses. El contorn del clos emmurallat ja es coneixia gràcies a la transcripció que n'havia fet l'enginyer Giovanni Baptista Calvi sobre un plànol del projecte militar de la Ciutadella de l'any 1552 (AGS, Mapas, Planos y Dibujos, XXI-51; veure fig. 1). Algunes de les restes visibles abans d'iniciar els treballs, quatre torres rodones i una de quadrada, més alguns llenços de muralla, sensiblement afectats pel pas dels segles, coincidien perfectament amb el dibuix de Calvi. Tenint en compte la fidelitat d'aquesta còpia, es va creure interessant de completar els trams de la muralla afectats per les construccions militars modernes, ja fossin enderrocats o colgats sota la fortificació renaixentista.

LA VILA MEDIEVAL I LES SEVES MURALLES

La vila de Roses havia estat dotada, ja en època alt-medieval, d'unes muralles que encerclaven i protegien els edificis més propers al monestir de Santa Maria. Hom pot encara reconèixer, malgrat les remodelacions posteriors, fragments d'aquests murs en els llenços de llevant, migdia i ponent, a més d'una torre circular situada a l'angle sud-oest. El monestir, constituït ja a la segona meitat del segle X, sobre l'antiga cel·la de Santa Maria, s'hauria fortificat probablement al llarg del segle XI, suposició en la qual manquen elements per a confirmar. Al desconeixement documental s'hi suma l'arqueològic, ja que els únics treballs que s'han fet en aquesta muralla són de desenrunament i neteja.

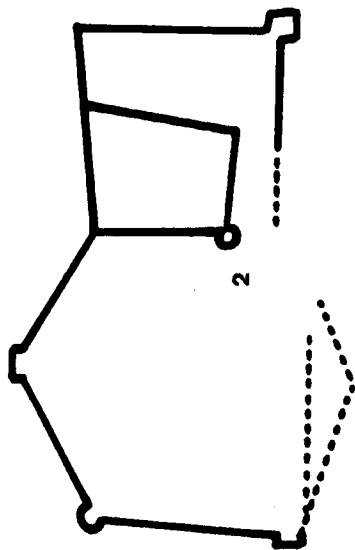
Pel que fa a la població que es desenvolupà a l'entorn d'aquest monestir, la primera referència documental que coneixem sobre els seus habitants és del darrer quart del segle XI, concretament de l'any 1082 (MARQUÈS, 1987, doc. 4, p. 32; o de l'any 1079 segons MARCA, apèndix 291, cols. 1170-1171), gràcies a un document del comte Hug II d'Empúries, en el qual hom pot llegir: *...Iterum dono Domino Deo et predicto cenobio et habitatoribus loci illius ipsam mea deffensa quan dicunt de Latrono...* Sembla ser que aquesta població, dedicada a la pesca, tal com es desprèn de la lectura de la totalitat del document, es concentraria a l'entorn de l'esmentat monestir benedictí, gaudint de la protecció de les seves muralles.

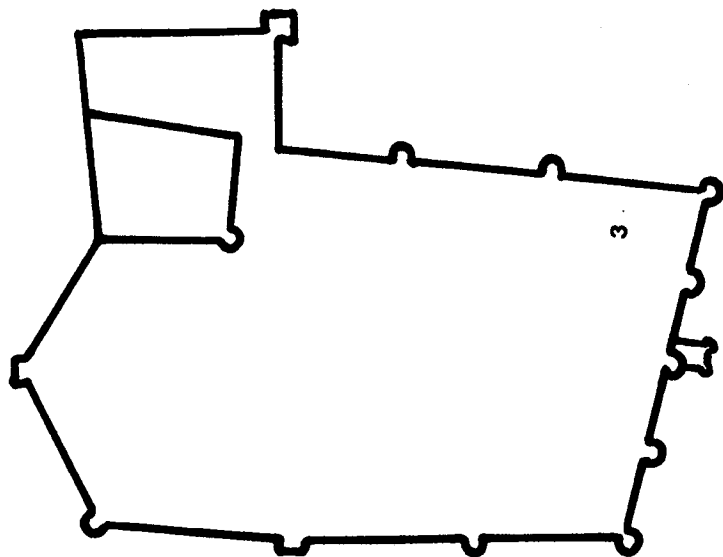
1. Plànol del projecte de fortificació de la Ciutadella de Roses de l'enginyer J.B. Calvi, de l'any 1552, on es reproduïx el perímetre de les muralles medievals que quedaran integrades dins la nova obra.

SEGLES X-XI

SEGLE XIII

SEGLE XIV

2. Croquis de l'evolució dels recintes medievals emmurallats de la vila de Roses.

És difícil, a partir de les restes que es conserven determinar quina era la planta i superfície total d'aquest recinte. Probablement, la forma quadrangular que encara es manté seria l'original, encara que quedin poques restes del parament primitiu (veure fig. 2). La cara nord, la menys conservada, aniria per damunt dels murs de l'església, en tota la seva llargada, fins arribar a formar angle recte amb el parament de ponent, escaire que, modificat per construccions posteriors, s'ha descobert en els treballs de neteja realitzats en les darreres campanyes. Pel que fa al mur de llevant, amagaria parcialment la capçalera de l'església i seguiria fins a delimitar tota la façana est del claustre. El mur de migdia, contornejant també el claustre, és el fragment que es conserva en més alçada, on encara es poden observar algunes filades en *opus spicatum*. Anys més tard, s'hi obriria una escala des del claustre i a través de la muralla, per salvar el desnivell i poder accedir a la vila, disposant així d'una altra sortida. L'única porta original que tindria aquest recinte, fins a l'estat actual dels coneixements, es trobaria en el mur de ponent. En aquest darrer, després de la neteja i desenrunament realitzats, ha estat possible de determinar la situació de la porta i les seves característiques. Es tracta d'una obertura de prop de dos metres d'amplada, emmarcada per uns brancals construïts amb grans carreus de pedra gris, procedent de les pedreres de Vilacolum (Alt Empordà), i desplaçada aproximadament un metre respecte l'entrada de la basílica, i relativament centrada en el pany de muralla. Al sud d'aquesta porta i fins arribar a la torre de l'angle sud-oest, s'han localitzat un seguit de contraforts exteriors, que no tindrien cap sentit com a valor defensiu a no ser que s'haguessin aixecat un cop ja construïda la nova muralla. De fet, és probable que aquest reducte es degradés paulatinament, perdent la seva fisonomia de monestir fortificat a mida que la població creixés i l'englobés al seu interior.

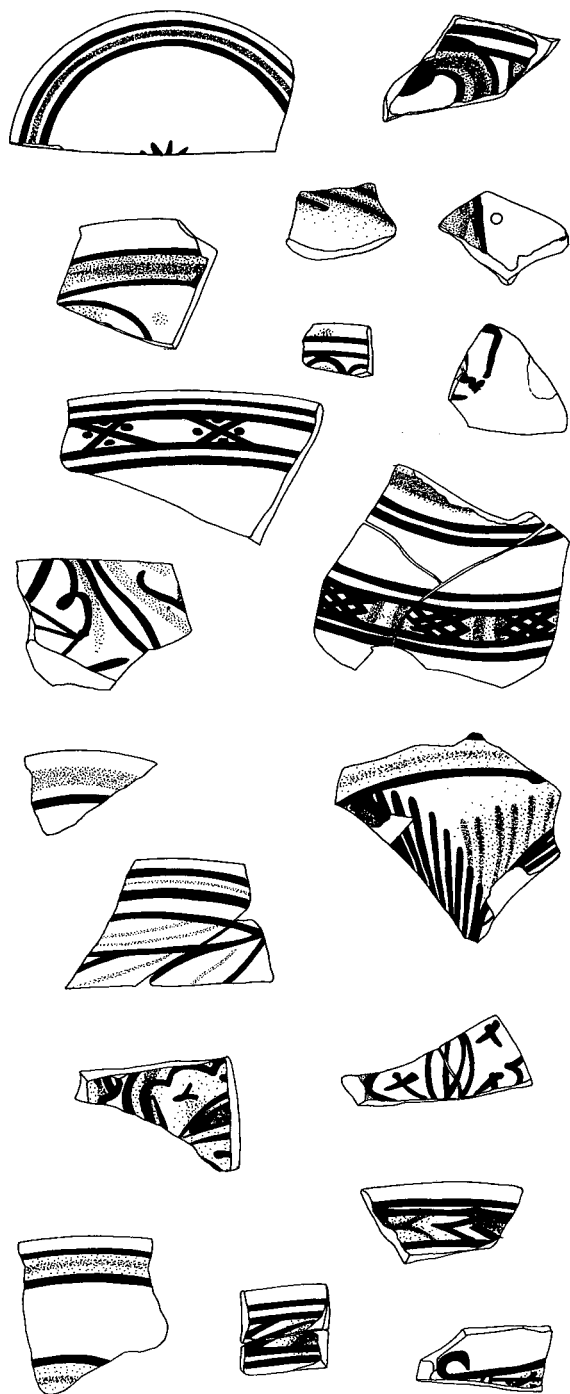
EL RECINTE DEL SEGLE XIII

Al llarg del segle XII la vila anirà creixent, de manera que es farà necessari construir un nou recinte emmurallat més gran, per tal d'encabir la població. Els murs que tancaven l'abadia de Santa Maria es limitaven només al contorn de les dependències monacals, de manera que eren insuficients per a protegir una població que s'havia anat eixamplant cap a ponent del monestir, entre aquest i la riera la Trencada, que passava a l'oest del poble. La primera referència documental coneguda que disposem de l'existència d'una fortificació a la vila en aquests moments és de l'any 1223 (PALOU, 1989, p. 82), gràcies a un document del cartoral de Santa Maria de Roses (MARQUÉS, 1986, doc. 87, ps. 100-102), en el qual es fa esment de l'obligació de l'abat a *..faciat aptari de porta ville usque ad portam mansi Trobadelli*. A partir d'aquest text, entenem que l'existència d'una porta de la vila implicaria un recinte tancat.

Aquest esment documental ens situa dins del primer quart del segle XIII. Malgrat tot, les excavacions realitzades a la muralla, concretament en els

llenços de migdia i llevant, no ens han proporcionat cap indicatiu estratigràfic que ens confirmi aquesta cronologia. Ans el contrari, l'estrat d'anivellament sobre el qual es construeixen els esmentats murs, així com els nivells originals interiors excavats en tres de les torres recuperades en aquest sector, ens vénen datats per un interessant conjunt ceràmic del tipus anomenat de verd i manganès, que ens porta a endarrerir la datació fins ben entrat el segle XIV (veure fig. 3). Aleshores es planteja quina és la muralla que encercla la població a inicis del segle XIII i quina és la fortificació de la qual uns anys més tard s'apodera Felip l'Ardit en els moments finals de la croada contra Catalunya, utilitzant-la com a base d'operacions. Si els murs excavats, on es troben les esmentades torres, cal datar-los prop d'un segle després de la notícia documental que coneixem d'inicis del segle XIII, se'ns planteja un desconcert cronològic que cal analitzar dins la possibilitat de l'existència de diferents fases constructives i de modificacions.

Fins aleshores hom havia concebut la planta baix-medieval del recinte, tal com la reproduïx G.B. Calvi en el plànol de l'any 1553, com a la segona muralla de la vila, de manera que entre el primitiu recinte del monestir i la que dibuixa Calvi, no n'havia existit cap altre, tendint a datar-la dels segles XIII-XIV, sense més precisions (AAVV, Catalunya Romànica, 1989, p. 788). El salt cronològic entre el primer esment del 1223 i la datació proporcionada per l'excavació arqueològica dels llenços de llevant i migdia dins del segle XIV, ens ha fet rectificar les anteriors apreciacions i observar amb deteniment la planta i tipologia constructiva del recinte, i ressaltar una sèrie de particularitats que ens confirmen l'existència d'un doble recinte baix-medieval, o en tot cas, i amb més propietat, parlar d'un únic recinte i d'una ampliació i modificació posterior. De fet, si observem la reproducció de la muralla en el plànol abans esmentat (veure fig. 1), és visible una diferència entre la meitat nord i la meitat sud de la fortificació. La part més septentrional presenta un perímetre irregular, adaptat a la vella zona del recinte alt-medieval del monestir, amb una majoria de torres quadrades, excepte una. En canvi, la meitat meridional és molt més uniforme, amb una planta aparentment rectangular, únicament amb torres rodones, distribuïdes regularment, a distàncies equitatives entre si. Analitzant, a més, el tipus de parament d'aquells murs conservats de les dues fases del recinte, es dona una altra diferència. Mentre el mur més antic presenta un aparell d'aparença sòlida, amb pedres grans, escapçades per la cara vista, majoritàriament esquists i granits, amb abundant morter, el mur de l'ampliació consta de pedres més irregulars i amb una disposició menys acurada. També s'estableixen altres matisos diferenciadors entre ambdues parts, pel que fa al gruix de les parets i el tipus d'espitlleres de què estan dotats. A una alçada mitja, el mur antic resulta poc més de 30 cm més gruixut que el del segle XIV, a més de tenir espitlleres fetes amb blocs granítics ben carreuats, disposats a trencajunt, mentre que l'altre consta d'espitlleres construïdes amb lloses de pissarra col·locades verticalment. En conseqüència, la planta que reproduïx l'enginyer G.B. Calvi quan dibuixa el projecte de la Ciutadella és el resultat de l'ampliació final de la muralla i, en definitiva, el tercer recinte emmurallat

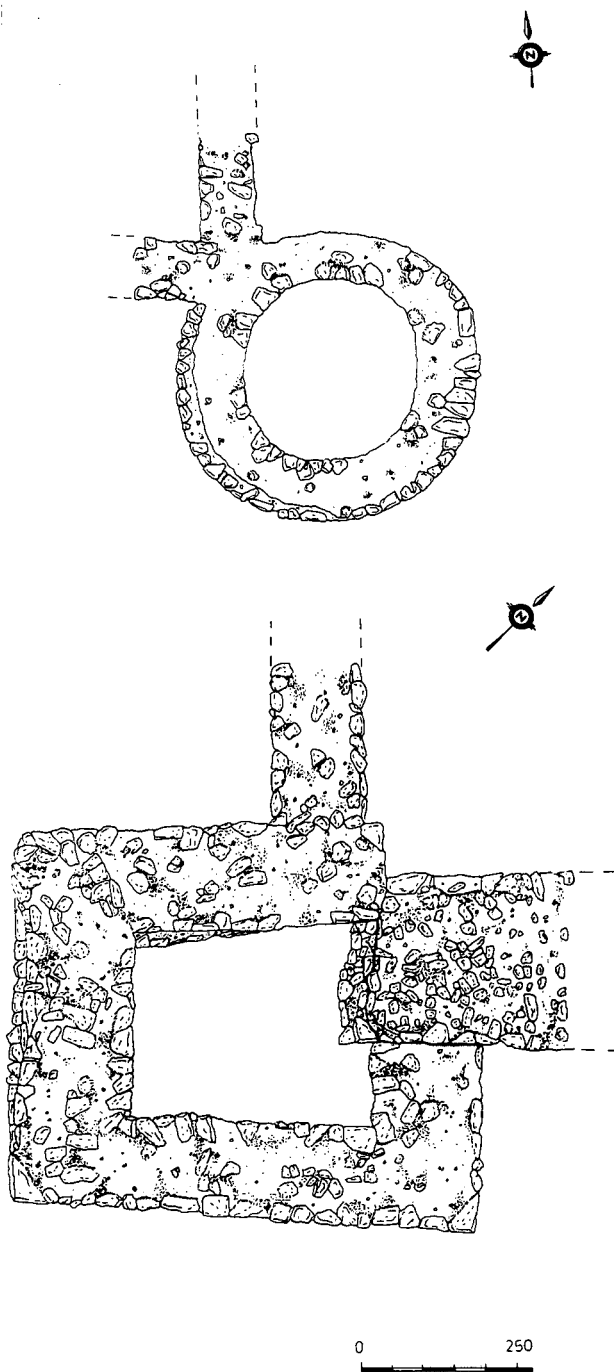
3. Material ceràmic procedent de les excavacions que data l'anivellament original sobre el qual es va construir la darrera ampliació de la muralla medieval al segle XIV.

de la vila. Les dotze torres, tres de quadrades i nou de rodones, donarien la suma de les torres conservades entre la fortificació del segle XIII i l'ampliació del segle XIV.

En conclusió, creiem que la vila de Roses al segle XIII, o potser ja uns anys abans, estava defensada per una muralla, la planta de la qual només es pot entreveure a partir de la reproducció de Calvi, de mitjans del segle XVI, emmascarada per les ampliacions posteriors. Es presenta com un recinte de planta irregular, que inclou en el seu interior, més concretament a la part de llevant, l'antiga fortificació del monestir, de manera que hom pot distingir dues meitats, la corresponent a les dependències de l'abadia de Roses i la de les cases de la població, meitat de la que s'endevina un probable perímetre pentagonal o hexagonal (veure fig. 2). Aquest dubte es planteja en el moment de decidir de quina manera tancaria la muralla pel costat sud, llenç totalment arrasat des que s'amplia el recinte en direcció al mar al segle XIV. En tot cas, observant l'orientació de les façanes de les cases més properes a la muralla en aquest sector, alineades sobre un eix est-oest, aquestes poden estar reflectint una disposició del llenç de migdia en una única direcció, és a dir, una línia recta que tancaria des del límit de ponent del recinte fins a la torre quadrada de l'angle sud-est, hipòtesi a favor de la planta pentagonal. Aquesta torre, junt amb els llenços annexos a ella, són les escasses restes que es conserven d'aquest recinte (veure fig. 4). Per tal de confirmar la cronologia proposada per aquestes estructures defensives, es va excavar l'interior de l'esmentada torre quadrada i les seves immediacions. El seu aixecament directament sobre restes d'estructures d'època grega, i sobre algunes tombes de la mateixa necròpolis excavada i datada pel Dr. Palol entre els segles IV i VI dC (PALOL, 1965, p. 25), junt amb l'absoluta manca de nivells datats pel tipus ceràmic decorat en verd i manganès, ens demostra l'anterioritat d'aquesta torre al segle XIV i, per tant, una cronologia més reculada. La problemàtica per datar arqueològicament nivells dels segles XII i XIII, a partir únicament del material ceràmic exhumat, sense cap altre argument, dificulta en el nostre cas el confirmar la cronologia d'aquesta estructura a l'entorn d'aquests segles, encara que podem afirmar amb certesa que ens movem en una datació *antequem* al segle XIV.

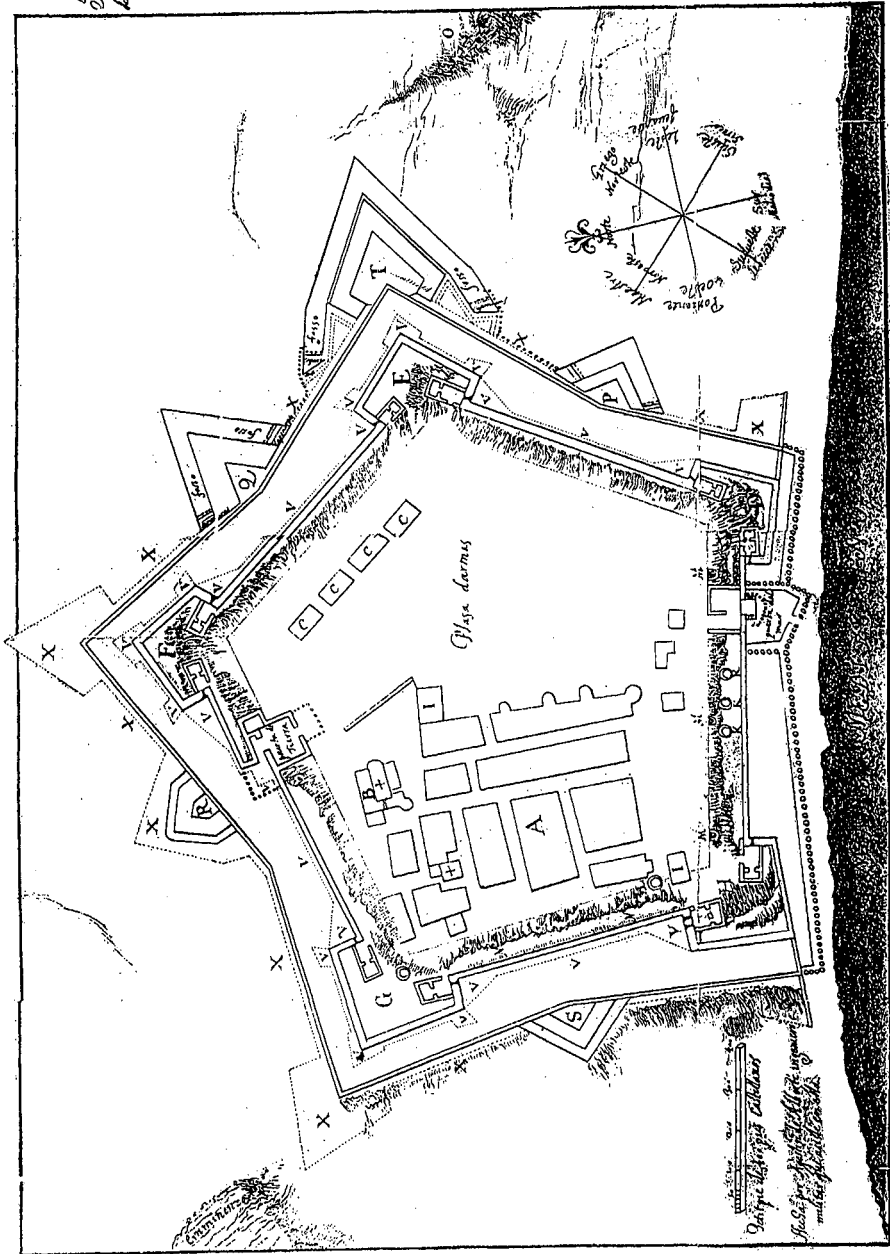
EL RECINTE DEL SEGLE XIV

En base a l'argument arqueològic proporcionat per l'actual excavació i tenint presents aquestes fases constructives, és probable que la vila medieval de Roses, considerada ja una plaça forta de gran valor estratègic, s'ampliés considerablement respecte a la zona que ocupava a l'interior del recinte anterior. De fet, l'ambient de l'època era favorable a un creixement demogràfic elevat, situació que anava aparellada a un augment en les produccions agrícoles i a un pròsper ambient per al comerç i als negocis mercantils. Aquests ingredients afavoriren que molts vells nuclis urbans vivissin un fort impuls municipal, fins al punt de veure's obligats a eixamplar

4. Tipologia de les diverses torres de la muralla medieval de Roses. Torre quadrada de la muralla del segle XIII. Torre circular de la muralla del segle XIV (planimetria Carme Carrascal).

Plànol de la Ciutat de Roses
de l'any 1643

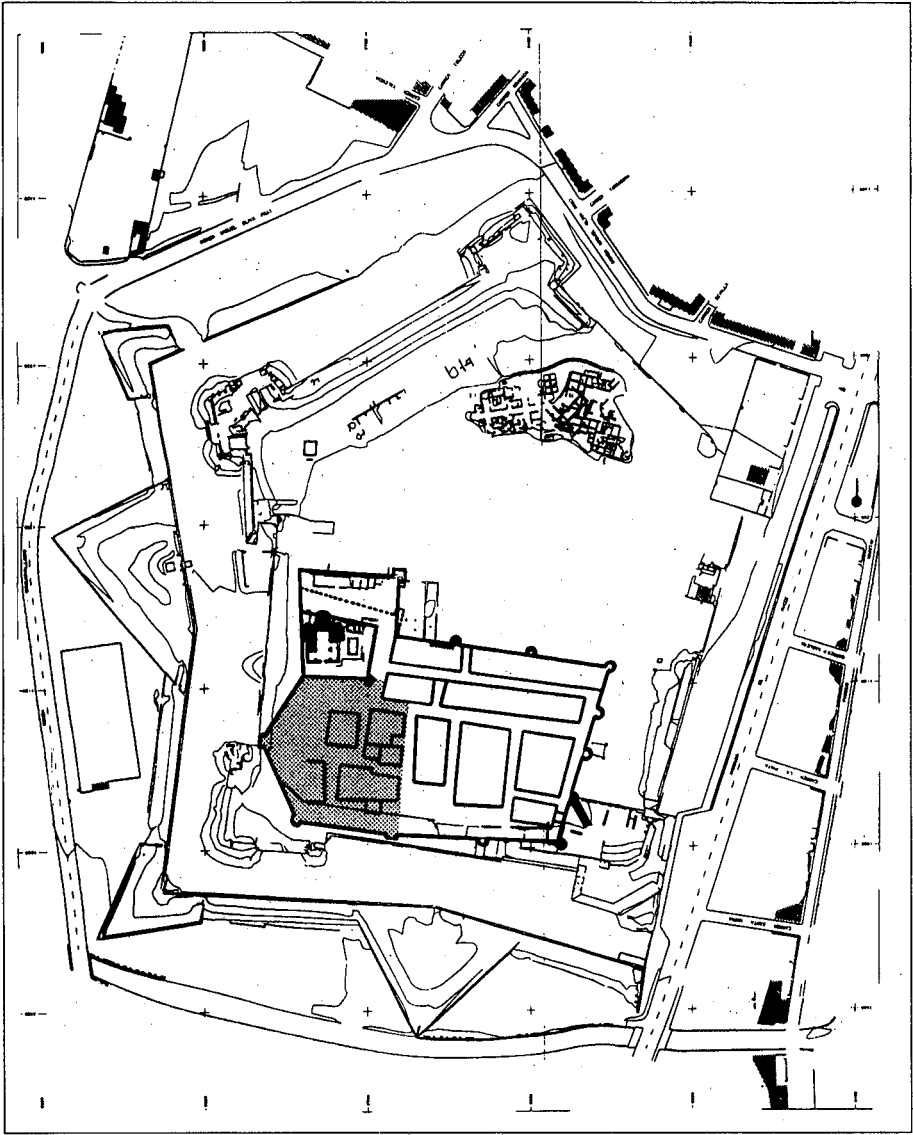

5. Plànol de certes obres de fortificació de la Ciutat de l'enginyer Albertí, de l'any 1643, on es reproduïx la trama urbana de la vila de Roses, dins el perímetre de les muralles medievals

les antigues muralles per tal d'arrecerar la creixent població. No massa diferent havia de ser la situació per a la vila de Roses. Aquí, la població, tancada al nord i a l'oest pel curs de les rieres que l'envoltaven, només podia créixer cap a migdia, en direcció al mar. Gràcies a un estudi inèdit sobre unes capbreuacions realitzades a la vila de Roses al llarg dels segles XIV al XVI (PUJOL, 1993), sabem que a l'any 1304 la població ja s'estenia per tota la superfície que coneixem del darrer recinte, amb una trama urbana molt més planificada que la que es trobaria a la zona del nucli antic, amb xarxes de carrers geomètrics, paral·lels entre si, distribució urbana que encara es conservava en el moment de la concepció del plànol de l'enginyer Albertí de l'any 1643 (AGS, Negociado de Guerra, lligall 1467, s.f., 1643; vegeu fig. 5). En aquest plànol, hom pot veure clarament aquesta organització urbana, clarament diferenciada del nucli antic. Mentre a la part septentrional les illes de cases presenten una planta irregular, amb carrers de sentit relativament flexuós, la part meridional és més ben estructurada, amb illes de cases ordenades sobre carrers rectilinis. Observant aquesta darrera disposició urbana, cal incidir, a més, en una particularitat: dins d'aquesta zona, la meitat occidental es distribueix entorn a dos llargs eixos en direcció nord-sud, mentre que la meitat oriental, per contra, s'orienta en direcció est-oest. Aquest aspecte singular respon senzillament a una adaptació al desnivell del terreny, en funció de l'aterrament realitzat per tal de salvar-lo.

En conclusió, són tres els recintes emmurallats que a partir d'ara cal reconèixer dins de la vila de Roses (vegeu figs. 2 i 6). El primer, o alt-medieval, és el que clou l'entorn del monestir. El segon, construït ja dins del primer quart del segle XIII, amb una planta irregular completada amb torres quadrades, abraçaria l'antiga fortificació del monestir i la població que hauria anat creixent al seu voltant, ocupant una superfície més àmplia cap a ponent de l'anterior. I en darrer terme, el tercer, respondria a una ampliació d'aquest últim durant el segle XIV, cap a migdia de l'anterior fortificació, en direcció al mar i fonamentada sobre l'antiga platja. Aquesta darrera ampliació constaria de vuit torres rodones, cinc d'elles en el pany de mar, distribuïdes de forma regular, i les altres tres repartides entre els nous murs de llevant i ponent (veure fig. 7). D'aquesta manera es fa evident una major atenció en la fortificació del tram més proper al mar, segurament per reforçar-lo davant la seva accessibilitat des de la costa, amb una clara intenció de poder respondre als eventuals atacs per mar. Defensa que també s'intensifica en l'única porta localitzada en el mateix mur de migdia, entre la tercera i la quarta de les torres, començant des de l'angle sud-oest del recinte, ben protegida per una mena d'orella, estructura de planta rectangular amb torretes als angles, adossada extramurs de la muralla (veure fig. 8). Aquest portal de mar podria substituir una possible porta oberta en el parament enderrocat del segle XIII, de sortida vers el port, portal que constitueix un dels tres que sembla ser que existirien en tot el perímetre de la fortificació medieval (PUJOL, 1993).

Pel que fa a la cronologia d'aquest recinte, darreres investigacions a nivell documental ens han permès de concretar la datació entorn a la construcció de la muralla amb major exactitud. Un seguit d'instruments entre

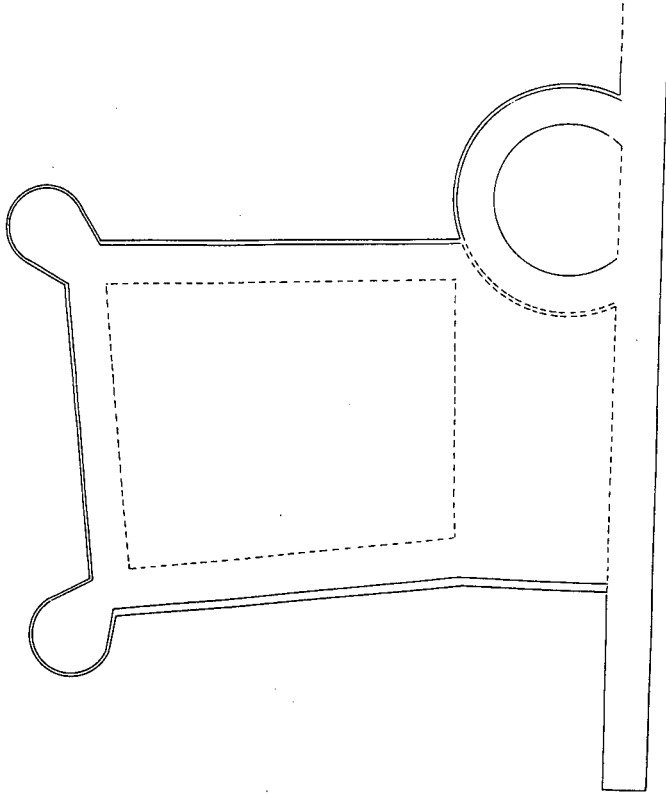
6. Superposició dels plànols dels anys 1552 i 1643 sobre una planta actual de la Ciutadella, indicant amb trama el nucli més antic de població.

els anys 1359 i 1360, ens parlen de conflictes entre l'abat de Santa Maria de Roses i el comte d'Empúries, sobre l'edificació de les muralles. En el primer dels documents, del 4 de maig de 1359, l'abat de Roses intima monitòria, sota pena d'ex-comunió, als homes de la vila per tal d'edificar i reparar algunes de les parets de la muralla del monestir que estan parcialment arruïnades —es parla especialment de la part de llevant i migdia (MARQUÈS, 1992, núm. 2844). No hi ha prou elements en aquest document per a poder indentificar

7. Fragment excavat del llenç de llevant de la muralla medieval del segle XIV, amb torre de l'angle en primer terme (foto Manel Casanovas).

concretament a quin recinte es refereix, si al propi del monestir o bé al posterior, de major superfície. No és fins a l'interessant document d'uns mesos després, del 2 de desembre del mateix any, on es pot llegir, entre les línies d'una disputa que enfronta l'abat Francesc de Santa Maria de Roses contra el comte Ramon Berenguer d'Empúries, a quina fortificació s'està referint (MARQUÉS, 1992, núm. 3075; vegeu annex 1). L'abat, fent valer els seus drets i els del monestir sobre la vila de Roses, protesta per la pretensió

8. Estructura de protecció i defensa del portal de mar de la muralla del segle XIV. Obertura localitzada durant les darreres excavacions (Planimetria Carme Carrascal).

dels comtes d'enderrocar unes determinades parts de la muralla i fer-les edificar de nou. Els murs afectats són, concretament, certes parets antigues a llevant del monestir que han estat recentment construïdes per a la reparació de dit monestir –segurament les esmentades en el document del 4 de maig–, així com el mur o drassana amb torre que es troben cap al mar, a més de les parets que tancaven un jardí que es trobava al costat de les valls del monestir. D'una lectura conjunta dels dos documents es desprèn que en aquests moments, a mitjan segle XIV, les autoritats jurisdiccionals de la vila de Roses es plantegen certes necessitats de restauració de les fortificacions de la població. Mentre l'abat, fent ús dels seus privilegis, cita els seus habitants a portar a terme obres d'edificació i reparació, el comte d'Empúries, en contínua disputa en qüestions de jurisdicció sobre l'esmentada vila, pren la decisió d'enderrocar i bastir de nou els seus murs. Ultra aquesta confrontació, cal fer atenció especial a unes de les parets que es veuen afectades per les reformes: “...*ac quidam alii parietes ac quidam muri sive dressanas cum turri versus mare ...*”. És força probable que aquesta paret i el mur o drassana amb torre vers el mar, es refereixi al mur de migdia de la muralla, el més proper al mar i possiblement al port, d'aquí la drassana. Cal recordar que és precisament el pany de migdia de la fortificació documentada a inicis del segle XIII el que fou imprescindible d'enderrocar, per tal de fer la nova ampliació al segle següent (vegeu fig. 2). Aleshores, en base a aquests arguments, creiem probable que el document ens està remetent a aquest mur, i que la reedificació de la que parla, ens dóna llum sobre l'esmentada ampliació, la qual ara, arran d'aquesta referència, podríem datar a l'entorn de l'any 1360. Pel que fa a la *turri* d'aquest mur que també calia enderrocar, no en tenim cap coneixement, però és fàcil que reproduís la distribució i tipologia de les torres que s'han conservat del recinte del segle XIII (vegeu fig. 4).

De la lectura del mateix document ja hem observat la disputa sobre qüestions de jurisdicció de la vila entre l'abat de Roses i el comte d'Empúries. Malgrat la concòrdia del 1229, gràcies a la qual es determinen les competències d'ambdós en matèria d'administració i justícia de la vila, els conflictes generats per aquesta jurisdicció compartida seguiran al llarg del temps per raons de malentesos sobre atribucions i competències i, fins i tot, per usurpacions (PALOU, 1989, p. 85). Diversos plets es generaran i diverses sentències es dictaran per tal de reconèixer i fer valer els drets, sovint infringits pels comtes emporitans. Cal recordar que les usurpacions de béns eclesiàstics per part dels comtes eren comunes. El document de 1359 n'és un exemple, així com ho són també altres dos dels mesos d'octubre i novembre de l'any següent, en els quals es parla, respectivament, d'una sèrie d'agressions per part dels oficials del comte contra els monjos del monestir (MARQUÉS, 1992, núm. 3148), i de la construcció, per part del comte, d'un portal en el mur de la vila, apoderant-se de les claus (MARQUÈS, 1992, núm. 3182). Finalment aquestes disputes es degueren resoldre a la Cúria apostòlica d'Avinyó, en dictar-se sentència el 17 de desembre de 1372, establint així la divisió de jurisdiccions entre el comte i l'abat, a més de la restitució dels béns usurpats. En aquesta sentència es respecten els continguts de la concòrdia de

1229, afegint els signes externs del domini de l'abat (PALOU, 1989, p. 86, apèndix 5, p. 185). Volem fer esment concret a una de les clàusules de dita sentència pel seu significatiu contingut sobre els drets de l'abat pel que fa a la muralla: "... *Habeat abbas solum potestatem concedendi licentiam faciendi et operandi suffermenta seu carrigamenta et constructiones domorum circa eas tamen et in illis que adherent muris dicte ville de Rosis. Nec non teneat claves portaliū et clausure dicte ville de Rosis ipsamque portalia claudat et aperiat per se vel per alium sine cuisque impedimento...*" (PALOU, 1989, apèndix 5, p. 195). Així s'estableix, a part de la potestat de donar llicència per a construir cases sobre i a prop dels murs de la vila, el reconeixement de la possessió de les claus dels portals i tanques d'aquests murs, i la facultat d'obrir-los i tancar-los sense impediment.

L'obra de la fortificació de Roses continuarà al llarg dels anys 1361 i 1362. Així es coneix, a partir de la lectura d'un seguit de documents conservats a l'Arxiu Diocesà de Girona, en els quals determinats homes de la Universitat de la vila de Roses, havent incorregut en excomunió per no haver participat en la construcció de la muralla, insten a l'abat l'absolució, després de prometre de cooperar en els treballs. L'abat seguia fent servir els seus drets declarats en l'instrument del maig de 1359.

LA VILA MEDIEVAL DE ROSES

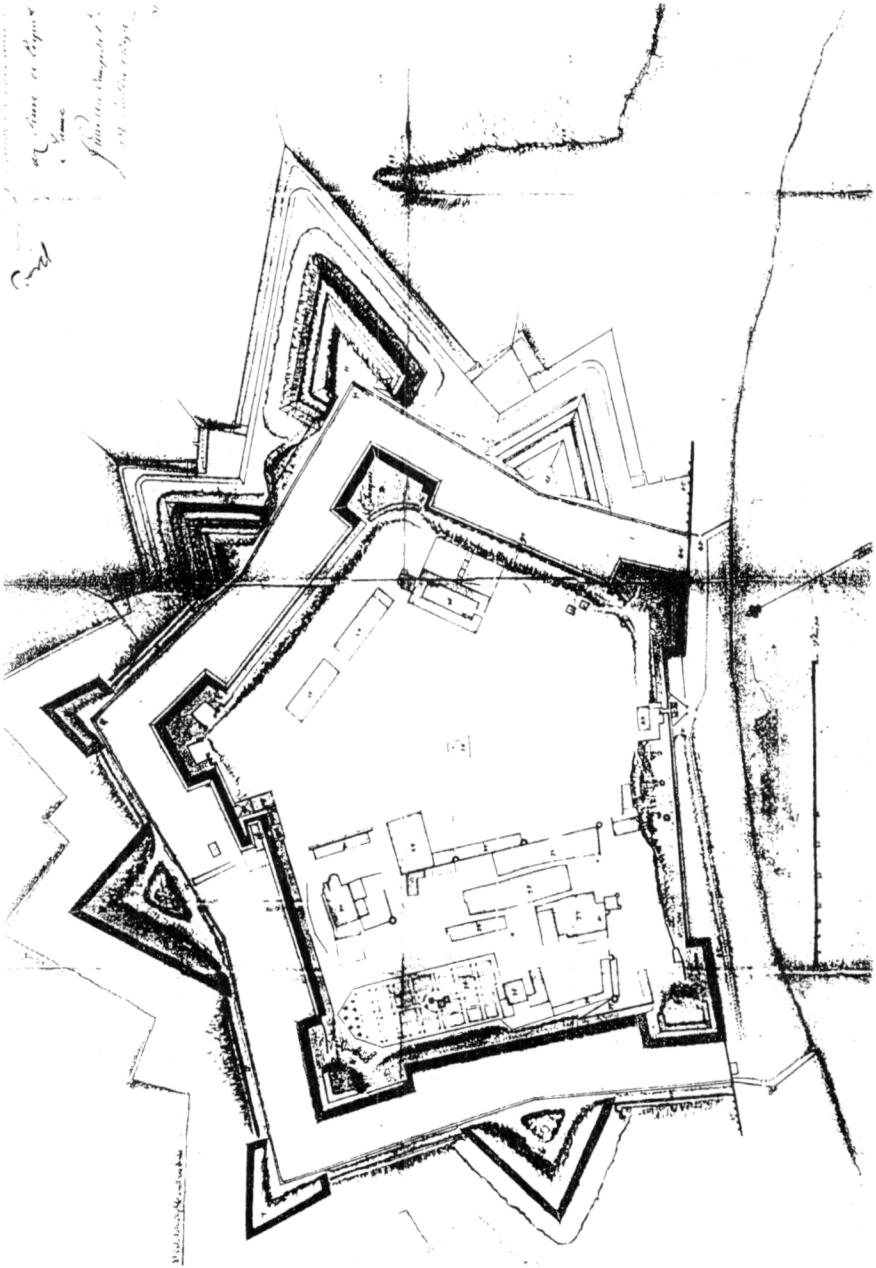
Fins al moment, en tota la superfície excavada de la vila medieval, no s'han pogut localitzar estructures dins de contextos arqueològics dels segles XIII i XIV. De fet, en totes les rases que s'han practicat a la zona de la muralla, només s'ha excavat poc més d'un metre a banda i banda d'aquesta, espai que, de fet, deuria coincidir amb carrerons i zones de pas d'ús públic, lliures d'edificacions. Les úniques construccions que s'han excavat en aquest espai tan proper a la muralla, s'aixequen a partir de l'edificació de la Ciutadella, a la fi del segle XVI o inicis del segle XVII, en un moment en què la muralla medieval perd definitivament el seu caràcter defensiu, en quedar superada per la fortificació renaixentista. Tampoc en el sector nord-occidental de la vila, i en l'estat actual en què es troben les excavacions, s'han trobat estructures d'època baix-medieval. En aquesta zona de la vila, fins a les darreres campanyes, només s'han localitzat les restes d'algunes cases i carrers empedrats (veure fig. 9), de les quals només coneixem, per ara, la cronologia entorn al moment final del seu abandonament, dins de la segona meitat del segle XVII. No obstant, creiem que aquestes cases, junt amb els carrers entorn als quals s'organitzen, estan reproduint una trama urbana més antiga i així, entre les modificacions sofertes al llarg del temps, es pot endevinar com aquestes mantenen un teixit urbà medieval, sense donar-se canvis substancials en la disposició dels edificis.

Una de les alteracions més greus que va patir la vila fou la construcció de la Ciutadella militar. A partir d'aquestes obres, moltes cases s'hagueren d'enderrocar, especialment a la part de ponent de la vila, lloc sobre el qual

9. Detall d'un dels carrers empedrats descoberts en les darreres campanyes d'excavació, que pertany a l'anomenat encreuament del carrer de la Creu, localitzat a la zona nord-oest de la vila (foto Manel Casanovas).

s'havia d'assentar la façana de ponent de la fortificació renaixentista i el seu respectiu talús de terra. Hem constatat com les cases més properes a aquesta muralla pateixen un seguit de modificacions, que passen per tirar per terra algunes estances o edificis sencers, adaptant les cases veïnes a la nova delimitació urbana, convertint alguns murs mitjancers en parets de suport de terres del talús. És també a partir d'aquest moment que la muralla baix-medieval perd el seu valor estratègic i els seus murs s'integren en els eixamples que es fan de les cases que es trobaven al seu recés. En definitiva,

10. Plànol de la Ciutadella de la fi del segle XVII, on es pot observar la modificació urbana de la vila

s'enderroca part de la muralla, i les cases properes es construeixen per sobre d'ella, s'obren portes i finestres en el seu parament i, fins i tot, s'arriba a incloure-la com a mur perimetral d'alguna d'elles. Tenim constància documental, a l'entorn del 1630, per un estudi inèdit d'uns capbreus d'aquests anys, conservats a l'Arxiu Històric Comarcal de Figueres (PUIG, 1987), sobre permisos donats per carregar parets i sostres sobre la muralla, així com per fer i tenir portes i finestres en el *muro veteri* de la *parva* vila de Roses. Són permisos sol·licitats majoritàriament pels habitants de les velles cases que es trobaven a tocar la muralla, per tal d'ampliar-les amb l'espai que s'estenia entre aquestes i la muralla, és a dir, el vell carreró, per tal de fer, en algun dels casos, un corralet per tenir llenya. Vist aquest seguit de circumstàncies, però, les reformes que es produeixen arran de la construcció de la Ciutadella, no modifiquen en excés la planta de la vila; encara que algunes de les torres s'anul·len, concretament la major part del tram de mar de la muralla, altres seguiran en ús, adaptades a les necessitats de les guarnicions militars, de la mateixa manera que les illes de cases es mantindran pràcticament igual. La gran reforma estructural de la vila no es produirà fins la segona meitat del segle XVII, a partir de les conseqüències del setge francès del 1645, molt més greus que les sofertes per la població de la vella vila medieval durant les anomenades Guerra Gran i Guerra del Francès, de la fi del segle XVIII i inicis del segle XIX. Els resultats d'aquest enfrontament seran greus i, a partir d'aleshores, poca cosa quedarà de l'antiga trama medieval de la vila. Així es pot observar en un plànol de la fi del segle XVII (ministère de la Défense, SHAT, Archives de Génie, article 14, Château de Vincennes, 1693; veure fig. 10), on bona part de la vila s'ha convertit en una zona enjardinada i algunes de les illes de cases han desaparegut. A partir de la segona meitat del segle XVII, amb la formació d'un raval proper a la Ciutadella pel costat de llevant, la població de Roses es desenvoluparà fora les muralles, on creixerà amb força al llarg del segle XVIII, gràcies a les activitats econòmiques relacionades amb el comerç marítim (PALOU, 1994, p. 2).

BIBLIOGRAFIA

BAIG, Marià, "La vila de Roses en els segles XVI i XVII", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 21, (1988), ps. 135-206.

BOSCH-GIMPERA, Pere, "Investigacions arqueològiques de l'Institut d'Estudis Catalans", *Quaderns d'Estudi*, XIII, 46, (1921), ps. 62-63.

MARQUÈS, Josep Ma., *El cartoral de Santa Maria de Roses (segles X-XIII)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1986.

MARQUÈS, Josep Ma., *Lletres 1334-1420. Repertori selectiu. Arxiu Diocesà de Girona*, I, 1334-1362, Girona, 1992.

MARTIN, Aurora, NIETO, F. Xavier, NOLLA, Josep Ma., *Excavaciones en la Ciudadela de Rosas. Campañas 1976-1977*, Sèrie Monogràfica, 2, Servei Tècnic d'Investigacions Arqueològiques, Girona, 1979.

NIETO, F. Xavier, *El edificio "A" de la Ciudadela de Rosas. (La terra sigillata*

africana), Girona, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Sèrie monogràfica núm. 14, 1993.

NOLLA, Josep Ma., NIETO, F. Xavier, "La vil·la romana baix-imperial de la Ciutadella de Roses", *Revista de Girona*, 93, (1980), ps. 267-274.

NOLLA, Josep Ma., NIETO, F. Xavier, "Una factoria de salaons de peix a Roses", *Fonaments*, 3, (1982), ps. 187-200.

NOLLA, Josep Ma., "Excavaciones recientes en la Ciudadela de Roses. El edificio Bajo-Imperial", *Papers in Iberian Archaeology*, BAR, 193, (1982), Oxford, ps. 430-450.

OLIVA, Miquel, "Las excavaciones en la Ciudadela de Rosas," *Noticario Arqueológico Hispánico*, VI, quaderns 1-3, 1962, Madrid, (1964a), ps. 162-164.

OLIVA, Miquel, "Tessela Arqueològica: Excavaciones arqueológicas", *Revista de Gerona*, 26, (1964b), ps. 62-66.

OLIVA, Miquel, "Tessela Arqueològica. Rosas", *Revista de Gerona*, 28, (1964c), ps. 64-66.

OLIVA, Miquel, "Historia de las excavaciones de Rosas", *Revista de Gerona*, 31, (1965), ps. 63-74.

PALOL, Pere de, "Una lápida medieval en Santa María de Rosas", *Analecta Sacra Tarraconensia*, XIX, (1946), ps. 273-278.

PALOL, Pere de, "Rosas de la antigüedad a la Edad Media", *Revista de Gerona*, 31, (1965), ps.19-29.

PALOU, Hug, *Jurisdiccions i privilegis a la vila de Roses: orígens de la jurisdicció compartida. Segles X a XVI. Estudi dels documents*, UAB, Treball de recerca, 1989.

PALOU, Hug, "El temple de Santa Maria de Roses. Noves aportacions als primers documents", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 24, (1991), ps. 31-54.

PALOU, Hug, "Orígens urbanístics de la vila de Roses", *Roses, Festa Major 1994*, (1994), ps. 2-3.

PERICOT, Lluís, OLIVA, Miquel, "Actividades de la Comisaría Provincial de Excavaciones en la provincia de Gerona", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, I, (1946), ps. 294-297.

PERICOT, Lluís, COROMINAS, Josep Ma., OLIVA, Miquel, RIURÓ, Francesc, PALOL, Pere de, *La labor de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona durante los años 1942 a 1948*, Informes y memorias, 27, Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas, Madrid, 1952, ps. 134-145.

PONS, Josep Ma., "El cartoral de Santa Maria de Roses (segles X-XIII)", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 6, (1987), ps. 340-342.

PUIG, Anna Ma., PUJOL, Marcel, VIEYRA, Gemma, CARRASCAL, Carme, "Resultats de la darrera campanya arqueològica realitzada a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà)", *Segones Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Torroella de Montgrí, (1994), ps. 156-165.

PUIG, Anna Ma., PUJOL, Marcel, VIEYRA, Gemma, CARRASCAL, Carme, "Represa dels treballs arqueològics a la Ciutadella de Roses", *Roses, Festa Major 1994*, (1994), ps. 25-31.

PUIG, Anna Ma., PUJOL, Marcel, VIEYRA, Gemma, CARRASCAL, Carme, *Memòria d'excavació (setembre 1993-gener 1994)*, 1994, inèdita.

RIURÓ, Francesc, CUFÍ, Francesc, "Prospecciones arqueológicas en Rosas", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XV, (1961-1962), ps. 203-224.

RIURÓ, Francesc, "Diari dels treballs realitzats dins la Ciutadella de Roses per la Delegació Local de l'antic Servei Nacional d'Excavacions Arqueològiques en el

període comprès entre juliol de 1958 i juliol de 1963”, *Quaderns del Centre d’Estudis Comarcals de Banyoles*, II, (1985), ps. 197-212.

TARRÚS, Josep, MARTÍN, Aurora, NIETO, F. Xavier, “La ciutadella de Roses”, *Annals de l’Institut d’Estudis Empordanesos*, 22, (1989), ps. 313-331.

VIVES, Jaume, “Un obispo español del siglo V desconocido”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, XVII, (1944), ps. 204-205.

Estudis inèdits sobre capbreuacions de Roses de l’AHC i ADG, d’Anna Ma. PUIG, (1987), i Marcel PUJOL, (1993), respectivament.

Abreviatures utilitzades:

ADG, Arxiu Diocesà de Girona

AGS, Archivo General de Simancas

ANNEX 1

1359, desembre, 2

Fragment del document de protesta de l’abat Francesc de Santa Maria de Roses contra el comte Ramon Berenguer d’Empúries, que vol fer enderrocar i bastir de nou les muralles de Roses, on es relacionen la totalitat de murs afectats (MARQUÉS, Josep Ma., Lletres 1334-1420. Repertori selectiu. Arxiu Diocesà de Girona, vol. 1334-1362, Girona, 1992, núm. 3075, vol. 37, fs. 132 v-133).

“... cum venerabilis et religiosos frater Franciscus Dei gratia, abbas monasterium Sanctae Marie de Rosis, pro conservatione iuris sui monasterium (...) dicti domini Episcopi ac dampnis et iniuris sibi inferendis firmavit ius ydonee inclito domino Infanti Raimundus Berengarii Impuriarum comiti et domine Marie Alveric eius consorti et domino Iohanni eorum filio, pro eo quod ad auditum dicti venerabilis abbatis, ut asserit, pervenit quod dicti domini comites ac domini Iohannes eorum filius, licet nec eis nec alii, licitum sit infrascripta facere (...) vel mandare contra ius et iusticiam et privilegia et immunitates ac libertates dictorum abbatis et monasterii, volunt, intendunt, conantur et mandarunt de facto, ut asserit, et iniuste salvo eorum honore quod quidam parietes que fuerunt antiquitus et sunt constructi versus orientem iuxta monasterium pridem ad fortitudinem et constructionem et reparationem dicti monasterii, ac quidam alii parietes ac quidam muri sive dressanas cum turri versus mare, ac quidam alii parietes, que fuerunt et sunt constructi circumcirca et ad clausuram cuiusdam viridarii, quod est iuxta vallos fortitudinis dicti monasterii et in alodio et proprietate eiusdem, diruantur et destruantur nec non volunt et intendunt in alodio et in littore maris qui ad monasterium predictum pertinet de novo construere, facere et hedificare quosdam parietes et muros ...”